

BAKSTEEN

SEPTEMBER 1992 9

DE ANDERE BAKSTEEN

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse
Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

REDACTIE EN**MEDEWERKERS**

Elize Aalbers
Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Bart de Vries

**PRODUCTIE-
COORDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey B.V., Den Haag

ART DIRECTION

Kees van de Wiel, Den Haag

VORMGEVING

Studio Tigges bNO, Den Haag

ZETWERK

Textpresse, Almere

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Koninginnegracht 95
2514 AK Den Haag
070-3549000

**ADRESWIJZIGING OF
VERZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk
Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg.

ISSN 0925-5923

Baksteen is een kwartaaluitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in controlled distribution toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw en NVOB-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstututen, (vak)pers en relaties van KNB. Copyright © 1992 KNB.

Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

DE PRESENTATIE IS DE BOODSCHAP**3**

Soms in de vorm van een heuse steen, dan weer als waaier, of als stijl-groep: de baksteen wordt tegenwoordig gepresenteerd

Illustratie: *Louis Radstaak*

HET ONTWERPEN VAN DE BAKSTEEN**4**

Thematische samenhang, marktgerichtheid en snel inspringen op individuele verlangens zijn de nieuwe sleutelbegrippen

Fotografie: *Gerrit Schreurs*

KLEURONTWIKKELINGEN IN BAKSTEEN**8**

De wit-grijze golf lijkt voorbij. Pastellen raken in. Designer tinten zijn gearriveerd

Fotografie: *Jan Derwig, WPP Kol Architect, Architectengroep Loerakker, Rijnboutt Ruijsenaars Hendriks, Cornelis van de Ven Architecten (Max Photography), Van der Vlugt & Claus*

DE POPULARITEIT VAN DE VORMSTEEN**12**

De speciale steen wordt nog aarzelend en meestal alleen op bestelling gemaakt. Maar de pioniers zien er muziek in

Fotografie: *Jan Derwig, Luuk Kramer, Gerrit Schreurs*

STRAATSTEEN TREEDT UIT ANONIMITEIT VAN HET GEWONE**17**

De toenemende aandacht voor de kwaliteit van de openbare ruimte speelt de straatbaksteen in de kaart. Maar weet iedereen eigenlijk wel hoe mooi die steen is?

Fotografie: *Luuk Kramer, Gerrit Schreurs*

SCHOON METSELWERK IN TIJDEN VAN KOELE PASTELLEN**20**

De vanzelfsprekende natuurlijke stijl in het interieur lijkt voorgoed voorbij. Maar de fabrikanten van binnenmuurstenen lijden er niet onder

Fotografie: *Gerrit Schreurs, Paul Steunebrink*

BAKSTEEN MOET ZICH ONTWIKKELEN VANUIT EIGEN KWALITEIT**22**

Baksteen heeft een goede kans als de ontwikkeling gebeurt door het exploreren en exploiteren van de intrinsieke mogelijkheden. De column van Rudy Uytengaak

Illustratie: *Louis Radstaak*

Omslag: *Gerrit Schreurs Fotografie*

Collecties

Een kleine rondgang langs een klein aantal baksteenfabrikanten levert een beeld op van een bedrijfstak die hard op weg is van produktiegericht naar marktgericht denken. Een aantal van hen komt, als representant van de gehele Nederlandse baksteenindustrie, in dit enigszins bijzondere nummer van 'Baksteen' wat uitgebreider aan het woord. Ieder tracht zich weliswaar op z'n eigen manier te onderscheiden, maar de gemeenschappelijke factor laat zich omschrijven als 'maken wat de markt vraagt'. Bijvoorbeeld Teewen. Ruim vier jaar geleden heeft Teewen (tien steenfabrieken, waarvan 8 in Nederland) de aanzet gegeven voor een geheel nieuwe opbouw van de collectie. Door het bestaande aanbod te hergroeperen in stijlgroepen, is er thans sprake van een serie collecties die een uitgesproken eigen architectonische en emotionele uitstraling heeft en opvallende wijze aan architecten wordt aangeboden.

Betrouwbare kwaliteit

Redeneren vanuit de markt, is het devies van Rodruza.

DE ANDERE BAKSTEEN

Het proces van bouwmaterialkeuze is de laatste jaren een steeds belangrijker onderwerp voor fabrikanten geworden. Wie beslist, wanneer en waarom. Het is voor aanbieders van bouwmaterialen dringen om in de gunst van de beslisser te komen. In de baksteenwereld leidt dit tot veranderingen op een markt die te lang gewend is geweest aan 'soortnamen' of 'iets gelijkwaardigs'.

De drie productie-units van het familiebedrijf ontwikkelen en produceren naar de wensen van ontwerpers en gebruikers. Rodruza wil daarmee sneller dan anderen kunnen reageren op kleurontwikkelingen en ook gemakkelijk, zonder veel kosten kunnen omschakelen naar verschillende, vooral grotere formaten. Met de kleurobsessie die elders woedt, gaat het bedrijf voorzichtig om.

Ambachtscunst

Het bewijs dat schaalvergroting en rationalisering niet altijd hoeven te betekenen dat tradities verdwijnen, wordt geleverd door Bato's Gilde, een steen-

fabriek die slechts twee jaar geleden weer opstartte. De fabriek richt zich met de productie vooral op restauratiewerkzaamheden. Er worden exacte kopieën gemaakt van historische stenen in bijzondere formaten, kleuren en profileringen. Daarnaast produceert Bato's Gilde ook profielen voor andere steenfabrieken, eventueel met de klei van die fabrieken. Tot slot kan men ook voor kolen-gesinterde stenen bij de fabriek in Heerewaarden terecht.

Nederlandse Meesters

In Nederland werken de drie Limburgse steenfabrieken van

CRH (Joosten-Kessel, Façade Beek en Buggenum) hard aan een herkenbaar eigen gezicht op de markt. Nog maar zeer onlangs onthulde CRH de nieuwe presentatie van de zorgvuldig afgestemde collectie. Daarvoor is gebruik gemaakt van bekende (historische) Nederlandse schilders, om op die manier de 'Nederlandse Meesters Kollektie' een herkenbaar gezicht te geven. De onlangs door Joosten gelanceerde Venetië-steen heeft inmiddels veel roem ge oogst in het Heuvel Galerie-project in Eindhoven.

Uitwisseling

Koramic/Waalsteen geldt als een specialist op keramisch gebied. Het bedrijf biedt niet alleen bakstenen aan, maar ook keramische dakpannen en vloertegels. Dit zorgt voor een goede uitwisseling op enerzijds het gebied van technische know how en anderzijds de marktkennis. Koramic legt voor de marktbenadering de aandacht bij de esthetische eigenschappen van de produkten en de combinatiemogelijkheden die zij bieden. Zowel kleur als vormgeving staan een grote verscheidenheid van variaties toe.

HET ONTWERPEN VAN DE COLLECTIE

De veranderingen in de baksteenindustrie spelen zich allerm minst alleen af op het technische terrein. Nog niet zo lang geleden stonden traditie en gewoonte garant voor een groot en enigszins amorf aanbod van stenen. Tegenwoordig ontwerpen baksteenfabrikanten uitgesproken eigen collecties. Thematische samenhang, marktgerichtheid, modieusheid en snel inspringen op nieuwe verlangens zijn de huidige sleutelbegrippen. Een portret van enkele fabrikanten.

ASSORTIMENTEN WORDEN COLLECTIES

De vaagheid voorbij. Zoiets stond Teewen voor ogen bij de complete heroriëntatie op het eigen assortiment in 1988. De neerwaartse spiraal waarin bouwmaterialen terecht komen die geen onderscheidend vermogen hebben, moest worden onderbroken. Veel bouwmaterialen hebben geen identiteit. Het ontbreekt hen aan bijzondere technische of andere kenmerken op grond waarvan de beslisser z'n voorkeur zou kunnen uitspreken. Ook in de baksteenindustrie speelde (en voor een deel: speelt) zich dit af. Het was duidelijk: de onderlinge strijd om de gunst van de beslisser moet worden geleverd op het niveau van die beslisser, niet op het niveau van het in Nederland bekende distributiekanaal, de bouwmaterialenhandel.

CLASSIFICEREN

'De hele operatie heeft van ons een andere manier van denken gevraagd,' zegt J.H.P. Roef, voorzitter van de directie van Teewen en tevens voorzitter van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB). 'Spraken we over het keuzeprocés van de architect, dan gingen we teveel uit van fabricagegegevens. Dat is fout. Architecten denken niet op zo'n technische manier over baksteen.'

In plaats daarvan gooide Teewen letterlijk alle voorkomende stenen op een hoop en nodigde een groep architecten uit daarin een thematische schifting aan te brengen. Welke steen gebruik je nu eigenlijk voor wat? Dit resulteerde in een zestal onderling duidelijk verschillende stijlgroepen of collecties, die corresponderen met bepaalde typen woningen en utiliteitsbouw. Roef zegt nu: 'Dat hoeft geen verbazing te wekken. Net als alle mensen hebben ook architecten de neiging tot classificeren.' Een en ander leidde bij Teewen tot een stratificatie in soorten bakstenen. Roef: 'We hebben de collecties verder gedefinieerd aan de hand van maatschappelijke typologieën. Pas daarna zijn we gaan kijken naar de kleuren. En aangezien je ook voor gesubsidieerde woningbouw niet slechts één kleur kunt hanteren, hebben we per collectie een veelheid aan kleuren ontworpen. Daarvoor hebben we het advies van kleurendeskundige Clara Froger ingeroepen. Zij kan volgens mij als een van de weinigen in Nederland precies aangeven hoe een bepaalde kleur baksteen in een totale gevel tot uitdrukking komt.'

Net zo belangrijk als de thematische rangschikking van de collecties van Teewen is de communicatie daarover. In de advertenties

Baksteenfabrikanten maken geen stenen, maar ontwerpen collecties. Op de foto (v.l.n.r.) J. van de Biggelaar (Teerven), P. Collard (Façade Beek, CRH), J. Wemmers (Boral Nedusa) en Chr. Damen (Brada Baksteen). Met dank aan Koramic en De Bijlandt voor de stenen

Steeds meer fabrikanten presenteren collecties met een thematische samenhang

'ARCHITECTEN DENKEN NIET OP EEN TECHNISCHE MANIER OVER BAKSTEEN. WIJ HEBBEN DAAROM ONZE WIJZE VAN DENKEN VERANDERD'

van het bedrijf nemen de benamingen van de collecties thans een even belangrijke plaats in als de naam Teewen.

OP BESTELLING

'Custom made' is een soort credo van de St. Joris Keramische Industrie in Beesel. De fabriek die bekend is vanwege de verglaasde verblendsteen vervaardigt de gebruikte glazuren zelf en werkt daarvoor met eigen kleur-recepturen. Zelfs de benaming *steenfabriek* wordt enigszins besmuikt van de hand gewezen. Die roept volgens directeur G. van Thiel en diens Hoofd Verkoop P. Teeuwen teveel het beeld op van massa-productie, hetgeen bij uitstek niet van toepassing is op St. Joris. De geglaazuurde verblendstenen worden alleen op bestelling gemaakt. Het verwondert daarom niet dat St. Joris ook voor de steen een eigen benaming heeft. Men spreekt er consequent van de *scherf*.

'Onze productie wordt aangestuurd door concrete opdrachten,' zegt Van Thiel. 'In acht van de tien gevallen maken wij voor onze opdrachten een kleur op bestelling.' Een wandeling door het laboratorium van St. Joris onderschrijft dit. Voorzien van esoterische coderingen getuigen vele tientallen kleine proefsteentjes met bijbehorende kleurenrecepturen van het maatwerk dat St. Joris verzorgt. Het product van St. Joris geeft de ontwerper een grote vrijheid wat vorm (profiel), formaat en kleur aangaat. De in Nederland unieke productieprocedures zorgen voor een

'DE GEGLAZUURDE VERBLENDSTENEN WORDEN ALLEEN OP BESTELLING GEMAAKT. DE OPDRACHTGEVER BEPAALT KLEUR EN FORMAAT ZELF'

hoogwaardig eindproduct. Van Thiel wijst ondermeer op het éénbrandsproces dat St. Joris hanteert. Hierbij wordt de steen zowel gebakken als geglaazuurd. Een recente ontwikkeling bij St. Joris is dat nu ook stenen direct uit voorraad geleverd kunnen worden. Het gaat hierbij om vijf goed lopende kleuren (zwart, wit, grijs, blauw en groen). Van Thiel: 'We willen tegemoet kunnen komen aan de vaak geuite wens verglaasde stenen in kleine aantallen en/of met een snelle beschikbaarheid te kunnen leveren.' De fabriek ziet haar producten vooral toegepast in de buitengevel, maar ook in binnenmuren kan men de geglaazuurde stenen aantreffen, terwijl in de sociale woningbouw de stenen vaak als een verfraaiend element worden toegepast.

MODIEUZE MAN

Bij Brada Baksteen heeft men min of meer afgerekend met de traditionele beperkingen die de ter plekke toevallig aanwezige kleisoort zou kunnen opleggen. Het bedrijf dat bestaat uit twee fabrieken, heeft zich resoluut geworpen op het aspect kleur. Daaraan wordt de verwerkte klei ondergeschikt gemaakt.

Desnoods haalt Brada de klei van ruim vierhonderd kilometer verderop. Elk jaar komen er een paar tinten bij. Er is nauwelijks een kleur bij Brada die ouder is dan zo'n vijf jaar. Experimenteren en speelsheid zijn belangrijke begrippen. Wie de collectie van Brada

---

'ALS FABRIKANT MOETEN WIJ
VOLGEN EN EEN BEETJE
ANTICIPEREN. JE KUNT TRENDS
NAUWELIJKS BEÏNVLOEDEN'

---

bekijkt, voelt bijna het kleurpotlood van de mode- of meubelontwerper. Je zou bijna vergeten dat er nog een steen onder zit.

TUSSENSCHAKEL

Weten wat de markt wil en dat vertalen in een coherent maar ook flexibel assortiment. Directeur Terwindt van Rodruza geeft onmiddellijk toe, dat zijn bedrijf meer op weg dan gearriveerd is. 'Ik heb me gerealiseerd dat je als baksteenfabrikant een tussenschakel nodig hebt om de ideeën van architecten te peilen. Iemand die de wensen van ontwerpers en gebruikers kan vertalen in de basisingrediënten voor je collectie. Want ofschoon architecten wel grote lijnen aangeven, zie ik daarin nog niet een echt dwingende, uitgesproken vraag.'

Hoe ziet hij zijn bedrijf op dit moment? 'We beginnen fantasierijk te worden,' antwoordt Terwindt. 'We zoeken bewust contacten over de traditionele grenzen van de steenindustrie heen. Nu al zie ik de creatieve component van ons assortiment niet meer aan de periferie van de onderneming functioneren, maar meer als het hart van de zaak. Op termijn zal bij ons een klein, creatief deel van ons assortiment het imago voor het hele bedrijf mede bepalen. Rodruza zal wel steeds een innovatieve industrie zijn, maar zal nooit een proeftuin worden voor allerlei wilde vorm- en kleurexperimenten. We houden vast aan bepaalde kwaliteitswaarden.'

Het trefzeker bepalen wat wèl en wat niet aanslaat, is een hachelijke zaak, aldus Terwindt. Hij verhaalt hoe bij het uitproberen van witte en grijze tinten in zijn ogen een misbaksel was ontstaan. 'De steen was een soort pistache geworden. Maar tijdens een bezoek van een groepje architecten hier op de fabriek wees een aantal van hen precies die steen aan als een zeer geslaagd produkt.' Rodruza heeft de steen nog niet in productie genomen, maar wel uitgezet onder een grotere groep architecten met de vraag voor welk soort toepassingen de steen geschikt zou zijn.

Dat hieruit voorzichtigheid mag blijken, wordt door Terwindt niet bestreden. 'Er vindt binnen de industrie, dus niet alleen bij ons, een omschakeling plaats van produktiedenken naar marktdenken. Die opgave is groter dan wordt verondersteld. Het is zeker aantrekkelijk om op afroep te kunnen ontwerpen, kleuren te kunnen introduceren of aangepaste stenen te maken. Maar de industrie kan zich niet permitteren dergelijke experimenten aan te gaan, zonder absolute garanties te geven wat kwaliteit of levering betreft. De onderneming wordt wel vanuit de cijfertjes geleid.'

RELATIES LEGGEN

Ook Baksteengroep Desimpel opereert met een zekere behoedzaamheid. Commercieel directeur P.F.M. Bakker zegt dat het bedrijf op weg is naar een geïntegreerde presentatie van de sortering. De gedachten gaan daarbij uit naar verwante benaderingen in de kledingbranche. Coördinatie van kleuren en texturen enerzijds en die van andere gevelmaterialen anderzijds. Bakker: 'Wij hebben daarover contact gehad met een grote verffabrikant. Je kunt je voorstellen dat hun kleurenwaaier wordt gecombineerd met de onze. Je kunt op die manier relaties en dwarsverbanden leggen.' Niettemin realiseert Bakker zich terdege dat er beperkingen aan die voorstelling van zaken kleven. 'Ten eerste is er het aspect kosten. Ten tweede moeten wij als fabrikant volgen en alleen een beetje anticiperen. Je kunt nauwelijks een trend beïnvloeden.'

'OP TERMIJN ZIE IK DE CREATIEVE
COMPONENT VAN ONZE COLLECTIE
NIET MEER ALS BIJVERRSCHIJNSEL,
MAAR ALS HET HART VAN DE
ONDERNEMING'

Het aanbod van Desimpel heeft in de visie van Bakker alles te maken met emotie. 'De architect doet zijn kleur- en textuurkeuze op basis van associaties en gevoelens. Wij moeten ook in onze presentatie die taal spreken. Met onze sorteringen zitten wij op het middensegment van de markt. Daarboven hebben we enkele exclusieve sorteringen, bestaande uit handvorm- en profielstenen en geglaazuurde stenen. Waar wij ook goed in willen zijn, is het kunnen leveren van specials, zoals baksteenlateien, die uit dezelfde produktie komen als de rest van de stenen. Daarom hechten wij er groot belang aan dat architecten ons in een veel vroeger stadium inschakelen. Onze voor- en nazorg is een kerngegeven in de meerwaarde die wij aan onze collectie willen geven.'

*Kronehof,
Eindhoven
(van de Ven)*

KLEUR- ONTWIKKELINGEN IN BAKSTEEN

Welke kleuren moeten beschikbaar zijn voor baksteen? Het is een vraag die baksteenfabrikanten erg bezig houdt. Naarmate fabrikanten meer opschuiven naar duurdere marktsegmenten, waarvoor de meerkosten van hoogwaardige klei en kostbare toeslagstoffen geen belemmeringen hoeven op te leveren, wordt kleur een belangrijk punt van aandacht. De wit-grijze golf lijkt op z'n retour. Pastellen zijn in opkomst.

KLEURMAKEN KRIJGT NIEUWE AANDACHT

Gezien het aandeel van kleuren in vormgevingstrends buigen baksteenfabrikanten zich steeds nadrukkelijker over hun kleurenwaaiers. Hun afwegingen zijn complex. Een juiste inschatting van wat de markt van morgen zal vragen, kan een significante voorsprong opleveren op de concurrentie. De moeilijkheid is

dat er geen wetenschappelijke basis is voor de gedachte dat sommige kleuren perse gewenst en andere perse ongewenst zijn. Immers, niemand heeft tot nu toe gesuggereerd dat de regenboog erop vooruit zou gaan als één of meer kleuren geëlimineerd zouden worden. Er is een veelvoud van factoren dat eraan bij-

draagt dat een bepaalde kleurstelling van een gevel geslaagd genoemd kan worden. En waarschijnlijk zijn er geen werkelijk fundamentele principes te bedenken die onderliggend zijn aan goed smaakgevoel voor kleur. Voor baksteenfabrikanten komt het dus aan op de juiste spreiding van kleuren over het gehele gamma van hun collectie en een goede afweging van de onderlinge relaties tussen kleur, bezanding en textuur. Het is niet verwonderlijk dat er dus experts worden geraadpleegd.

BEWUST

Clara Froger is kleurendeskundige, keramiste en zelfstandig kunstenaar. De Rotterdamse heeft zich door haar ervaring in de baksteenwereld - zij bracht ondermeer adviezen uit aan Teewen - een beeld gevormd van de tradities die daar opgeld doen. Zij toont zich verheugd met de verschuivingen naar een meer rationele benadering van kleur door fabrikanten. 'Traditie en zelfgenoegzaamheid zijn langzaam op hun retour,' stelt zij vast. 'Technisch kunnen baksteenfabrikanten heel veel. Maar willen zij ook veel? Ik merk gelukkig dat een aantal fabrikanten niet langer met een soort automatisme produceert. Het gaat er bij hen niet om iets nieuws te maken, maar bewuste keuzes te doen.'

Aan Teewen gaf Froger vooral adviezen over de presentaties van de stijlgroepen die door de fabrikant als onderdeel van een totale heroriëntatie waren ontwikkeld. Froger: 'Zoals bekend gebruikt Teewen voor zijn presenta-

Woningbouwproject Haagsestraat, Scheveningen
(Inbo Architecten): lichte en donkere tinten

Stadsvernieuwing 's-Gravenzandelaan, Den Haag: kleurwisselingen

'NIEUWE MOGELIJKHEDEN IN KLEUR ZORGEN VOOR EEN NIEUWE VRAAG NAAR HET MATERIAAL BAKSTEEN'

tie zogenaamde strip carriers. Ik heb me onder andere gebogen over de volgorde van de monsterstrippen in die dragers. Dat is heel essentieel. Een architect ziet de afzonderlijke stenen wel, maar ondergaat alle tezamen als één vlak, als een soort stijl. Doe je dat verkeerd, dan kan het gebeuren dat je een bepaalde steen nooit zult verkopen, simpelweg omdat zo'n steen door een verkeerde kleurvolgorde bijzonder lelijk kan lijken.'

WENDBAAR

Het ervaren van kleur van een baksteen is een proces waarbij meer factoren dan alleen de kleur een rol spelen. De kleur is als gevolg van de meer of minder open structuur van de steen nooit echt egaal. Daarnaast beïnvloedt de bezanding van een steen het beeld in belangrijke mate. Grof, fijn, gekleurd of ongekleurd zand, maar ook bijvoorbeeld geredu-

ceerd stoken: alles draagt bij aan de uiteindelijke uitstraling van de steen. Kleurmaken is overigens ook risicovol. Pigmenten zijn duur. Net zoals het type klei dat voor sommige kleuren vereist is. Toeslagstoffen kunnen bovendien de kwaliteit van de klei - en daarmee de fysische eigenschappen van de steen - beïnvloeden. En dan is er altijd nog de vraag: welke kleur?

Het antwoord daarop leidt bijna automatisch naar Brada Baksteen te Oosterhout, door collega's eens omschreven als de 'boetiek onder de fabrikanten'. Kleur is het belangrijkste zo niet het enige onderscheidende element waaraan Brada hecht. *Fingerspitzengefühl* speelt daarin een grote rol. Maar een heel klein beetje crisis heeft ook wel geholpen. Zo'n zeven jaar geleden zat de fabriek, die zich van specialiteiten- tot massaproducteur had ontwikkeld, op dood spoor. Na een periode waarin er naleveringen werden verzorgd voor fabrieken die inmiddels gesloten waren, richtte Brada zich onder leiding van directeur Chr. Damen op de trendsettende architectuur. Met een ironisch genoeg lijkt Damen te balanceren op het scherp van de

Detail
's-Gravenzandelaan

snede van de grillige modetrends. Zijn kleine, maar zeer herkenbare collectie strengpers- en handvormstenen wordt bijeengehouden door een kern van vaste kleuren, waaromheen Damen met veel flair en durf aanvullende en contrasterende kleurtjes plaatst. 'Onze fabriek heeft er voor gekozen om zich heel specifiek op kleur te profileren. Wij werken ook niet met eigen grondstoffen. Per kleur bekijken wij welke klei nodig is en kopen die waar dan ook in West-Europa in.'

'Wij zijn ons heel bewust van de uitstraling die we hebben gecreëerd,' vervolgt Damen. 'Als kleine fabriek kunnen we ons wat extremer profileren. Het vormt een onderdeel van onze marketing-strategie. We willen graag door architecten worden geprikkeld. Architecten bepalen tendensen in kleurgebruik. Daar komen voor ons de impulsen vandaan. Het liefst zag ik dat architecten wat vaker naar ons toekomen met hun wensen.'

Hij omschrijft het ontwerpproces bij Brada als 'een beetje stoeien'. De ontwikkeling van nieuwe stenen en kleuren vergt een zodanige voorbereiding en inspanning, dat fabrikanten volgens Damen veel signalen ook moeten kunnen overslaan. De fabriek beschikt niet over een heuse ontwerpafdeling - Damen is althans te nuchter om het zo te noemen -

DE JUISTE SPREIDING VAN KLEUREN
OVER DE GEHELE COLLECTIE EN EEN
GOEDE AFWEGING VAN DE RELATIES
TUSSEN KLEUR, TEXTUUREN
BEZANDING

Zoetermeer: kantoorcomplex

maar er is wel degelijk een keramist aanwezig die met veel doorzettingsvermogen in een enigszins geheim hokje net zo lang experimenteert totdat een bepaalde gewenste kleur is verkregen. 'Onze kleuren zijn overigens niet het belangrijkste,' aldus Damen. 'Het allerbelangrijkst is onze zekerheid van reproduceerbaarheid, dus kwaliteit.'

RELIEF

Ondanks alle adviezen, het kritisch volgen van de markt en een goede dosis fantasie en creativiteit blijft het voorspellen van kleurontwikkelingen een hachelijke zaak. De ervaring heeft Damen geleerd dat sommige kleuren een lange aanlooptijd nodig hebben om een succes te worden. Sommige tinten die Brada aanbiedt, zijn ook nauwelijks serieus bedoeld om een hele gevel mee op te trekken. 'Je hebt ondersteunende en accentuerende kleuren nodig. De architect moet binnen je collectie zelf kunnen combineren.'

Aan dat combineren hangt echter vaak een prijskaartje dat in de praktijk een prohibatieve werking heeft. Vooral in de sociale woningbouw valt het niet mee om een 'duurdere' keuze overeind te houden. In Den Haag

realiseerde de architectenmaatschap Homan/Osório Lobato/Yanovshtchinsky een opvallend stadsvernieuwingsproject, waarvoor op doeltreffende wijze gebruik werd gemaakt van kleur om reliëf op de gevel te bewerkstelligen. 'Er is niets wat het gezicht van een gebouw zozeer bepaalt als het materiaal van de gevel,' zegt Vera Yanovshtchinsky, de ontwerpster van het project, 'maar meer dan 350 gulden mag je haast nooit besteden binnen de budgetten. Er is een surplus aan aandacht voor de technische kwaliteiten van materiaal, te weinig voor de esthetische. Voor 350 gulden kun je een technisch goede baksteen krij-

'De Veste', Eindhoven (Derkes)

gen, maar dan begint het pas.' Kleur is volgens haar ondersteunend aan de architectuur. 'Het is geen redmiddel, maar een wezenlijk onderdeel van de plastic.' Ofschoon zij zegt zelf voorkeuren te hebben voor bepaalde kleuren, wordt het gebruik daarvan in haar werk toch vooral ingegeven door de situatie en door de uitdrukking van het gebouw. 'Moet zo'n gebouw zelfstandig aanwezig zijn of worden opgenomen in het geheel van een straat? In het geval van een project hier in Den Haag heb ik gekozen voor een zandkleurig vlak, vanwege de nabijheid van de duinen en de langgerekte vorm van het gebouwenblok. Soms kies je voor een lichte tint om zo méér licht in een straat te brengen.'

Yanovshtchinsky pleit er voor baksteen - nu het eenmaal grotendeels een dragende functie heeft verloren - te accepteren als een volwaardig gevelmateriaal en van daaruit verder te gaan. 'Er moet vanuit de intrinsieke eigen-

---

'HET FUNCTIONALISTISCH DENKEN
HEEFT ERTOE GELEID DAT VEEL VAN
WAT MOOI KAN ZIJN IN
BAKSTEENGEbruik IS VERDWENEN'

Stadhuis Apeldoorn (Architectengroep Loerakker
Rijnbout Ruijsenaars Hendriks): patronen

schappen van het materiaal worden gedacht. Het functionalistisch denken heeft er voor gezorgd dat veel van wat zo mooi kan zijn aan baksteengebruik, is verdwenen. De rijkdom van het materiaal dreigt daardoor ook verloren te gaan. Zelf kies ik altijd eerst het materiaal en pas daarna kleur. Het materiaal drukt zich op meer niveaus uit dan kleur. De toename van verschillende kleuren vind ik wel een goede zaak. Het is namelijk heel goed mogelijk dat je een bepaald materiaal laat vallen, omdat je niet verwacht dat bepaalde kleurstellingen daarin haalbaar zijn. Nieuwe mogelijkheden creëren wat dat betreft ook een nieuwe vraag.'

*Voor de Gasunie produceerde de Echter Steenfabriek
81 steenvormen in drie kleuren; Brada Baksteen
vervaardigde de 'haaksteen' voor Rudy Uytendaele
(rechtsvoor)*

Hij is een kleine beweeglijke man. Een kenner op zijn vakgebied. 'Als de architect mij zegt wat hij wil, ook al bestaat het nog niet, dan ga ik op pad. Met een lege koffer.' Het wijdse gebaar dat hij daarbij maakt, omvat weliswaar alle in zijn showroom geëtaleerde bakstenen, maar hij meent wat hij zegt. Raymond Gelsing zal niet voor de eerste keer zijn inzicht en doorzettingsvermogen aanwenden om op onconventionele vragen een antwoord te vinden. Over de trend in vormstenen en de toekomst van prefab bouwelementen.

DE POPULARITEIT VAN DE VORMSTEEN

Individualisering in vormgeving

Meer dan steen alleen staat er op zijn kaartje. Dat méér slaat op een ontluikende specialiteit van steenhandelaar Gelsing: baksteenfabrikanten ertoe bewegen voor een redelijke prijs een op maat gemaakte steen te produceren. De bereidwilligheid daartoe mag wat Gelsing betreft wel wat groeien, hoewel hij erkent dat het voor fabrikanten vaak geen geringe produktietechnische opgave vertegenwoordigt. 'De individualisering in het algemeen brengt architecten er de laatste tijd toe steeds meer alternatieve woontypen te ontwikkelen. Ik denk dat die trend zich zal voortzetten in de

is uiteindelijk gelukt die te maken, ook al resulteerde het in een hogere prijs per duizend stenen dan de opdrachtgever aanvankelijk voor ogen had.'

De fabrikant van de haaksteen is Brada Baksteen te Oosterhout. Directeur Chr. Damen van Brada zet de bewuste haaksteen met een zucht op tafel. Was het zo moeilijk? 'Het heeft wel wat voeten in de aarde gehad,' geeft Damen toe. 'En het is niet iets waar wij op zitten te wachten. Wij zijn dankzij ons nogal bijzondere kleurengamma al vrij onderscheidend. Eigenlijk hebben we de exclusiviteit

Woningen in Sloten (Rudy Uytengaak): afgeschuinde steen brengt oppervlakestructuur van metselwerk in verhouding met overige architectonische middelen

vormgeving van woningen. In dat verband zal het mij niet verbazen als er gaandeweg ook meer vraag komt naar afwijkende bakstenen.'

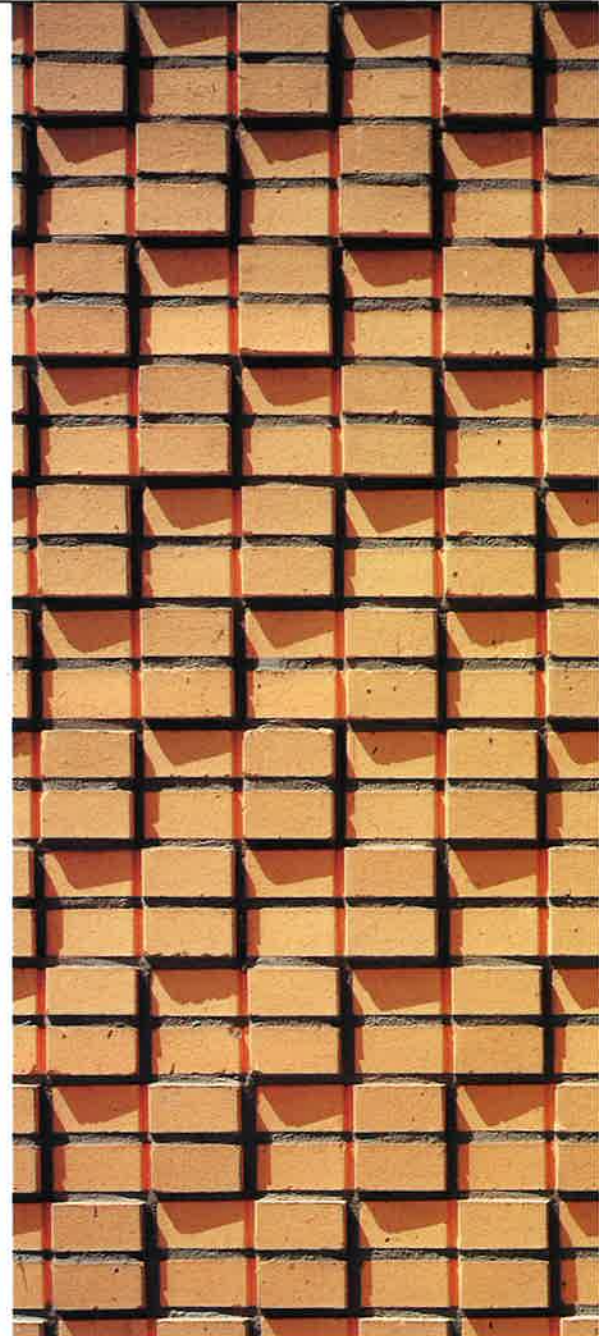
AFGESCHUIND

Ter illustratie verwijst hij naar recente projecten van architect Rudy Uytengaak, die twee verschillende typen stenen liet ontwikkelen. 'Uytengaak wilde een bepaald reliëf op de gevel tot stand brengen. Daarvoor was het nodig de steen af te schuiven. Volgens mij moest dat wel kunnen. Het gaat erom iemand bereid te vinden daarmee te gaan experimenteren, totdat de benodigde techniek is ontwikkeld. Dit leidde uiteindelijk tot de zogenaamde zaagandsteen, gemaakt door Boral Nedusa Baksteen in Lobith. Iets soortgelijks heeft zich voorgedaan met de tweede afwijkende steen, de zogenaamde haaksteen. Het

van echt afwijkende stenen niet zo nodig.' Damen schetst ook een ander dilemma van de baksteenfabrikant als het om specialiteiten gaat. 'Als we zeggen dat we afwijkende vormen willen en kunnen maken, moeten we ook garanderen dat het voor elke kleur geldt die we voeren. Zoiets dreigt onbeheersbaar te worden.' Ook Gelsing onderkent dit probleem. 'Voor veel fabrikanten bestaat het knelpunt hieruit: hoe breng je het seriematige produceren in evenwicht met het maken van specialiteiten?'

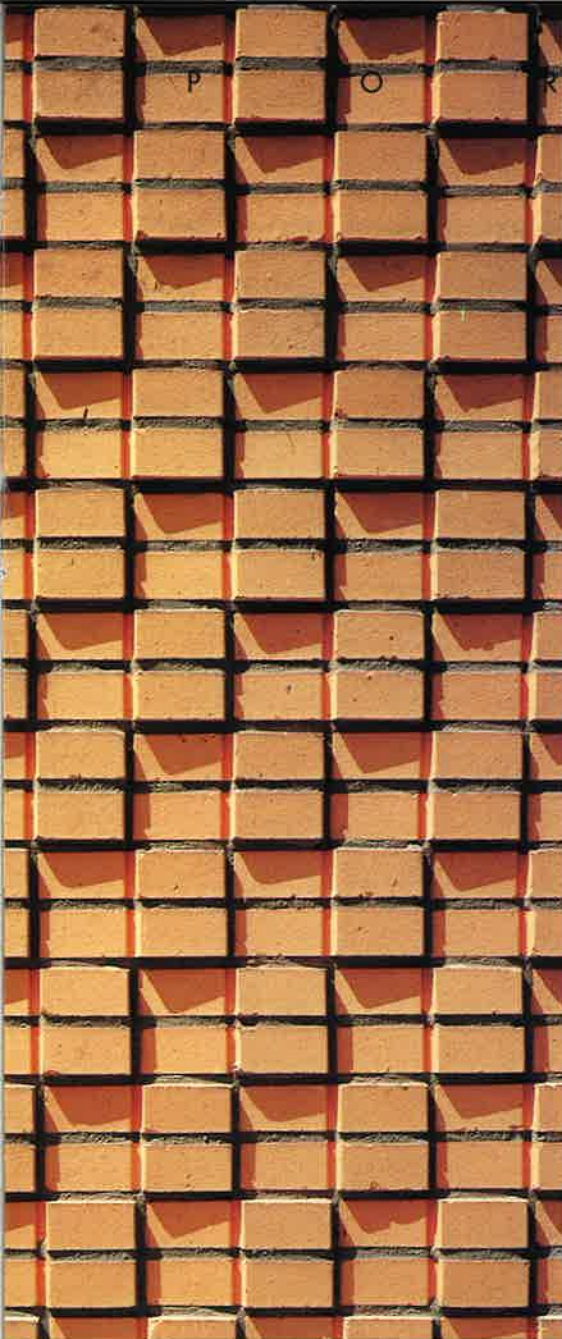
SERIEMATIG

Een recent voorbeeld van hoe dat wel kan, is de nieuwbouw van het hoofdkantoor voor de Nederlandse Gasunie in Groningen. Architectenbureau Alberts & Van Huut ontwierp daarvoor een 86 m hoog gebouw volgens de

'DE INDIVIDUALISERING IN HET ALGEMEEN ZET ZICH VOORT IN DE VORMGEVING VAN GEBOUWEN, ZODAT ER OOK MEER VRAAG KOMT NAAR AFWIJKENDE VORMSTENEN'

inmiddels bekende organische architectuur-opvatting. Een geïnteresseerde Gelsing zocht contact met het Amsterdamse architectenbureau. Hij raakte daarbij in gesprek over de technische eisen die aan de stenen moeten worden gesteld. Gelsing: 'Vanwege de schuine muren valt het hemelwater op de gevels. Je hebt daarvoor dus eigenlijk stenen nodig met een extreem lage vochtopname, anders krijg je veel lelijke plekken op de gevel.' Tijdens het gesprek bleek ook dat Alberts' ontwerp een groot aantal afwijkende steenvormen in drie verschillende kleuren voorschreef. Gelsing bood aan in de baksteenindustrie te gaan zoeken naar een fabrikant die kon voldoen aan de gestelde hoge technische eisen. 'Ik moest ook een fabriek bereid vinden nieuwe kleuren te willen maken en die zin had met afwijkende vormen te experimenteren.'

'ER ZIJN 81 VERSCHILLENDE
VORMSTENEN GEMAAKT, WAARVAN
HET ONDERSCHIED IN SOMMIGE
GEVALLEN MAAR ENKELE GRADEN PER
SNIJHOEK WAS'

Gelsings zoektocht bracht hem bij de Echter Steenfabriek in Echt. De uit 1904 stammende fabriek heeft zich de laatste jaren toegelegd op het fabriceren van speciale stenen. Adjunct-directeur F.B.M. Jansen geeft toe dat de vraag die Gelsing drie jaar geleden voorlegde hem met iets heel nieuws confronteerde. Jansen: 'Je komt al heel snel tot de conclusie dat gezien de eis van een extreem lage vochtopname een strengperssteen de enige mogelijkheid is. Maar de gevraagde afgeschuinde vormen kun je met strengpersstenen niet zonder meer maken. Ik heb aanvankelijk van alles geprobeerd, zonder ertoe over te gaan speciale machines te ontwerpen. Dat bleek uiteindelijk toch nodig. Er is een proefmodel gemaakt van een flexibele, ronddraai-

ende snijmachine. Daarmee waren we in staat de onconventionele snijhoeken te realiseren. Op basis daarvan hebben we een hele nieuwe pers- en produktielijn neergezet, waarmee we op seriematige wijze de Gasunie-stenen op efficiënte wijze konden produceren. Vanwege de afwijkende vormen bleek het bovendien nodig te zijn een nieuwe semi-automatische zetband voor de oven te maken.'

LOGISTIEK

De anderhalf miljoen stenen - waarvan 150.000 afgeschuinde stenen - worden in de Echter Steenfabriek onder hoge druk samengeperst en bij hoge temperatuur, circa 1200 °C, gebakken. Dit resulteert in een zeer geringe wateropname, waardoor de steen minder gevoelig is voor vervuiling en weersinvloeden. Ook de kleurvastheid vaart hier wel bij. ➔

*Villa Zandstra,
Amersfoort (Rudy
Uytenhaak): haaksteen
zorgt voor
dambordreliëf in
koppenverband*

De feitelijke produktie van de afgeschuinde stenen was een belangrijke mijlpaal, maar het vervolg hield pas de echte opgave in. Jansen: 'Er zijn 81 verschillende vormen gemaakt, waarvan het onderscheid in een aantal gevallen maar enkele graden van de snijhoek is. Hoe houd je die uit elkaar, in de fabriek maar ook op de bouwplaats? Daarvoor hebben we een identificatiesysteem opgezet, gebaseerd op nummercodes, en een logistieke organisatie afgesproken met de architect en de aannemer voor de aanlevering.'

In de vormtaal van de door het bureau Alberts & Van Huut gepropageerde organische bouwstijl is de beschikbaarheid van vormstenen een must. Projectarchitect Bob Tuijnman: 'Als architecten willen wij meer vormen kunnen maken dan alleen hoeken van 90°. We willen meer leven geven aan de baksteenvlakken. Dankzij de vormstenen zijn we in het geval van de Gasunie niet gedwongen vertandingen aan te brengen en die lelijke muizentanden te accepteren. Het was ideaal dat deze stenen in de fabriek konden worden vervaardigd, omdat er anders op de bouwplaats gezaagd had moeten worden en daarmee was het door ons gewenste

'De Veste' in Eindhoven: geglazuurde vorm- en profielstenen

Tijdwinst en produceren onder geconditioneerde omstandigheden verklaart gebruik prefab bouwelementen

strakke, gladde uiterlijk deels verloren gegaan. Van de Echter Steenfabriek hebben we van meet af aan volledige medewerking en een grote inzet gekregen. Zij hebben hun uiterste best gedaan om alle mogelijkheden uit te buiten om de stenen in ons ontwerp te kunnen laten passen.'

BEKENDHEID

Jansen, die een langjarige ervaring in de baksteenindustrie heeft, constateert dat zijn fabriek met de ervaring die aldus is opgedaan een stap heeft gezet op een pad dat naar zijn overtuiging leidt naar méér specialiteiten.

'Dit is een toekomstige markt,' zegt hij. 'Naarmate wij met gebruikmaking van onze ervaringen flexibeler en efficiënter kunnen reageren op de vraag naar dit soort stenen, verwacht ik dat de vraag toeneemt. Dezelfde ontwikkeling hebben we gezien met kleur. Wil je als kleinere fabriek bestaansrecht hebben, dan moet je je gaan specialiseren op exclusiviteiten.' Steenhandelaar Gelsing beaamt dit vertrouwen tot op zekere hoogte. 'Ik zie zeker mogelijkheden om die trend te stimuleren. Daarvoor moeten we architecten laten weten dat de bereidheid in de industrie bestaat. Er is nog een te grote onbekendheid.' Die onbekendheid blijkt te bestaan bij architecte Vera Yanovshtchinsky van Architectenmaatschap Homan/Osório Lobato/Yanovshtchinsky in Den Haag. 'Een prachtige gedachte,' zegt zij wanneer haar het voorbeeld van de haaksteen van Uyttenhaak wordt voorgelegd. 'Het beeld van de industrie wordt nog teveel bepaald door het idee dat alles wat afwijkend is te kostbaar blijkt te zijn of een te lange produktietijd heeft. Ik wist niet dat je met heel eigen wensen bij baksteenfabrikanten kunt aankloppen. Overigens vind ik het minstens zo belangrijk dat er aandacht komt voor meer gebruik van prefab-elementen.

ten. De mogelijkheden van de verwerking beïnvloeden mijn materiaalkeuzen. Daarom vind ik méér flexibiliteit op alle terreinen, en dus ook qua vorm en formaat, belangrijk.'

PREFAB BOUWELEMENTEN

In 1990 heeft de baksteenindustrie een eerste stap gezet met de prefab baksteenlatei. Hiermee wordt het aanzicht van gevelmetselwerk gecompleteerd en blijven betonlateien uit zicht. Het inmetselen van de lateien gaat vrij snel en deze kunnen tegelijk met de gevel worden afgevoegd. Verschillende bedrijven produceren de latei (onder andere Vebo in Bunschoten en Sterk in Rossum). Ook de bouwmaterialenhandel heeft hiervoor vaste leveranciers. Het aantal projecten waarbij baksteenlateien en prefab geveldelen worden toegepast, groeit de laatste tijd. Het groot-schalige Heuvelplan in Eindhoven is hiervan een voorbeeld, maar ook bij de bouw van het ziekenhuis Rijnstaete komen baksteenlateien en gevelementen voor. Tijdwinst en het kunnen produceren onder geconditioneerde omstandigheden hetgeen de kwaliteit ten goede komt, zijn meestal de doorslaggevende argumenten.

Zowel de Bijlandt als Korevaar en Boral Doorwerth hebben nieuwe kleuren ontwikkeld

Voormalig exercitieterein van Oranje-Nassaukazerne, Amsterdam: ingewikkeld patroon met drie kleuren, naar een ontwerp van kunstenaar Agnes van Genderen

STRAATSTEEN TREEDT UIT ANONIMITEIT VAN HET GEWONE

Net als elders in de baksteenindustrie zijn ook de straatbaksteenfabrikanten zich bewust van een toenemende interesse voor de specifieke kwaliteit van hun produkt. De straatbaksteen is bovendien niet langer alleen maar rood of geel. Dankzij nieuwe kleuren en typen, waaronder ook een geëngobeerde straatbaksteen, treedt het produkt tevoorschijn uit de anonimiteit van het gewone. Maar er blijft nog een klein probleem. Weet iedereen eigenlijk wel hoe mooi die straatbaksteen is?

K W A L I T E I T V A N D E O M G E V I N G

Over de vraag naar de intrinsieke kwaliteit van de gebakken straatsteen hoeft H. Egbers van Waalsteenfabriek De Bijlandt niet lang na te denken. 'Weet je welk voorbeeld ik daar altijd voor geef?' vraagt hij met zichtbaar genoegen en vervolgt zonder op antwoord te wachten, 'Ik vertel mensen dan dat gebruikte

gebakken straatstenen nu meer waard zijn dan nieuwe. Vragen ze waarom, dan kan ik ze dat precies vertellen. Dat is, zeg ik, omdat een door en door gebakken steen z'n kleur altijd behoudt. Sterker nog, de kwaliteit verbetert in de loop van de tijd. Tijdens het leven van de steen wordt-ie als 't ware door het gebruik

'De Bovenlanden' of KPMG-gebouw in Amstelveen: een exterieur- en interieurverzorging die doet denken aan een dorp

gepolijst. De bezanding slijt er op den duur af en de structuur loopt dicht. Dat geeft de steen een uiterlijk dat mensen mooi vinden.'

De fabrikanten van gebakken straatstenen zien de laatste jaren een stijging in hun aandeel van de afzet van bestratingsmaterialen. Men heeft de wind in de rug, zo valt er te beluisteren. Niet alleen in steden maakt de gebakken straatsteen een opmars, ook als bestratingmateriaal voor utiliteitsprojecten bewijst de straatbaksteen dat er méér aandacht komt voor de uitstraling van het materiaal. De reden daarvoor is de toegenomen belangstelling voor de kwaliteit van de openbare ruimte. 'Veel steden zijn bezig met plannen voor de herinrichting van de binnensteden. En als de ene gemeente de resultaten van een ander ziet, heeft dat vaak een sneeuwbal-effect.'

Hoe belangrijk is de kwaliteit van de bestrating? Egbers kan daar kort over zijn. 'Die kwaliteit ondergaan mensen onbewust. Er zullen maar weinigen zijn die het materiaal actief waarnemen. Wat ik belangrijker vind is

---

'KUNNEN LATEN ZIEN WAT DE
WERKELIJKE MEERWAARDE IS VAN
ONS PRODUKT, VORMT DE
RUGGEGRAAT VAN ONS VERHAAL'

---

het bewustzijn van de beslissers. Wat weten die van onze produkten en hoe denken ze daarover?'

ONBEKENDHEID

In de loop der tijd heeft Egbers wel een antwoord op die vraag gevonden. 'Beslissers zijn in ons geval vooral landschapsarchitecten en planologen enerzijds en mensen van gemeentewerken anderzijds. Ik heb gemerkt dat er bij hen toch nog een kennisachterstand bestaat. Die achterstand wordt weliswaar kleiner, maar veel van onze inspanningen schuilen er in om dáár wat aan te doen.' Egbers schetst een beeld waarin onbekendheid met de (nieuwe) mogelijkheden die de industrie biedt en het koesteren van stereotiepen een voorname plaats innemen. 'Eén van de dingen die mijn collega's en ik daarom vaak doen, is het meenemen van architecten naar geslaagde projecten. Kunnen laten zien wat de meerwaarde van het gebakke produkt werkelijk is, vormt de ruggegraat van je overtuigingskracht. Daarnaast probeer ik zo snel mogelijk dat beeld van een traditionele, zich

niet vernieuwende industrie weg te nemen. De werkelijkheid is dat niet alleen De Bijlandt, maar ook onze collega's van Boral Doorwerth Straatsteen en Steenfabrieken Korevaar, heel nieuwe kleuren hebben gemaakt. Zo is er door Boral een rood/geel genuanceerde steen ontwikkeld, Sienna genoemd, een verwijzing uiteraard naar het plein in die stad. Die steen is het resultaat van een gerichte vraag van een architect. De Bijlandt zelf heeft op speciaal verzoek een blauwe straatbaksteen gemaakt.'

'IK ZIE DAT EEN AANTAL
SPECIALITEITEN BINNEN HET TOTALE
ASSORTIMENT DE ONTWERPERS DE
GELEGENHEID GEEFT IN VEEL
VRIJHEID HUN WERK TE KUNNEN
DOEN'

Egbers hoopt hiermee iets van het gemak, waarmee beslissingen over bestratingsmateriaal worden genomen en waarin prijs veelvuldig het enig vigerende argument is, te doorbreken. 'Ook wij zullen nog meer naar de beslissers toe moeten. Dat is ons lange termijnbeleid. We hebben er geen twijfel over dat in deze tijd met zo'n nadrukkelijk accent op kwaliteit en verzorging, ons natuurprodukt een verrijking kan opleveren die blijvend is.' De straatbaksteenindustrie heeft belangrijke investeringen gedaan om dit beeld waar te maken. Een overzicht van de producten, kleuren en formaten leert dat een hecht assortiment is ontstaan, dat met grote bedrijfszekerheid kan worden geproduceerd in een constante kwaliteit. 'Er wordt nadrukkelijk aan produktontwikkeling gedaan,' meent Egbers. 'De afwijkende kleuren waar ik zoëven over sprak, vergen heel wat onderzoek en energie. Er is speciale klei voor nodig. De menging van de klei luistert heel nauw. En de toeslagstoffen zijn vaak erg duur. Ik zie dat soort producten dan ook als de kenmerkende specialiteiten die we nodig hebben om ont-

werpers de gelegenheid te bieden in een grote mate van vrijheid hun werk te doen. Een voorbeeld van die instelling is het engoberen van straatstenen. Daarmee is Korevaar nu aan het experimenteren. Het engoberen is op zich geen nieuw proces, maar voor straatbakstenen is het nog niet eerder geprobeerd. De proef is naar wat ik er van weet een succes. Dat zou betekenen dat er een nog veel grotere kleurvrijheid ontstaat.'

EXOTISCH

Het belang van regelmatige vernieuwingen wordt door Egbers onderkend. In Japan, in de belangstelling vanwege het Huis ten Bosch-project, het themapark met kopieën van historische Hollandse gebouwen, waarvoor de straatsteenindustrie een ongeëvenaard aantal stenen exporteerde, is een grijs-witte gemêleerde straatsteen ontwikkeld. Op dit moment worden er in Egbers fabriek proeven genomen om die kleur ook te realiseren. 'Onze technische mensen staan misschien niet altijd te trappelen van ongeduld om weer iets exotisch te proberen, maar iedereen ziet er wel het belang van in. Binnen de randvoorwaarden van een produktiebedrijf zullen we gewoon méér moeten luisteren naar wat onze klanten willen. We zullen steeds moeten zoeken naar het haalbare, zowel produkttechnisch als qua prijsstelling. Daarin schuilt een grote uitdaging die we, nu we de wind mee hebben, willen aangaan.'

MECHANISCH

Stemt de lichte groei in belangstelling voor en afzet van straatbakstenen Egbers tevreden, minder te spreken is hij over de dreiging die vanuit een heel andere hoek komt: de verwerking van het produkt. Egbers: 'Iedereen weet

dat stratenmakers een zwaar beroep hebben. Ik zie met enige zorg dat het aantal mensen dat zich voor een opleiding meldt steeds kleiner wordt. We moeten absoluut iets doen aan de uitstraling van dat beroep. In elk geval moeten we wat doen aan de arbeidsomstandigheden.'

Het mechanisch bestraten, dat als uitvloeisel van de zorg over de arbeidsomstandighedenproblematiek is ontwikkeld, is een eerste stap in de richting van het verlichten van de arbeid. In het kader van het Haagse project De Kern

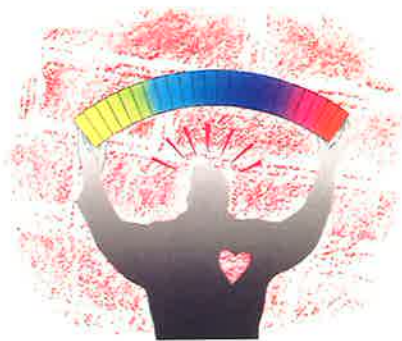

'BINNEN DE RANDVOORWAARDEN
VAN ONS PRODUKTIEPROCES ZULLEN
WE MÉÉR NOG DAN VROEGER
LUISTEREN NAAR DE WENSEN VAN DE
KLANTEN'

Gezond (zie ook Baksteen-september 1991) is door de Bijlandt een speciale steen ontwikkeld die mechanisch kan worden gelegd. 'Echt mechanisch leggen kon al een tijdje,' licht Egbers toe, 'maar wij hebben gekeken naar een systeem waarbij elke steen met een eigen zuignapje vacuum wordt gezogen. Zo worden 64 stenen in keper- of halfsteensverband opgetild en in één pakket van 1.20 bij 80 cm in de weg gelegd. We hebben daarvoor de steenvorm wat moeten aanpassen. De zogenaamde dikformaat MBS is van onder iets breder, waardoor afsplintering wordt voorkomen.'

Maar er zijn nog meer verbeteringen op dit terrein. Egbers: 'We kijken nu heel sterk naar de randafwerkingen. Er zijn speciale vormstenen beschikbaar die het hakwerk kunnen verminderen. Iedere fabrikant heeft daarvoor zijn eigen oplossingen. Boral Doorwerth heeft bijvoorbeeld stenen als de bisschopsmuts en voor het Rozarium op de Floriade zijn ook speciale neusstenen vervaardigd. Ik denk dat dit soort ingebouwde flexibiliteit in de toekomst steeds belangrijker wordt.'

De koele witmakers van de laatste twee decennia hebben de fabrikanten van binnenmuurstenen de voet behoorlijk dwars gezet. De ooit vanzelfsprekende voorkeur voor de *natuurlijke stijl* in vele interieurs lijkt tezamen met die voor de produkten van meubelfabriek Oisterwijk onherroepelijk verdwenen te zijn. Toch gaan de twee enige fabrikanten van binnenmuurstenen in Nederland er niet zichtbaar onder gebukt. De één zoekt het in produktvernieuwing, de ander experimenteert met kleur en verwacht betere tijden.

TOEKOMST LICHTGEWICHT BINNENMUURSTEEN

In Delfzijl zetelt ing. J. Hijlkema van de gelijknamige steenfabriek achter zijn bureau als was het een commandopost. Briefjes met aantekeningen en memo's van telefoongesprekken fungeren als wegwijzers in het junglelandschap van de orderwereld. Onnodige

poeha over zijn produkten is de pragmatische Hijlkema vreemd, ook al exporteert de Groninger zijn produkten tot aan Dubai, Canada en Venezuela toe. *We kunnen alles maken* is de simpele claim waarmee hij het verkoopgesprek tegemoet treedt, ook al erkent hij ruiterlijk daar op een stil moment vaak achteraan te denken: we zoeken later wel uit 'hoe'. Er moet echter een intrigerende waarheid achter die uitspraak schuilen, want hoe anders blijf je als fabrikant van binnenmuurstenen voor het *schoonmetaalwerk* overeind in tijden van koele pasteltinten?

Hijlkema's antwoord op de veranderde tijden en smaken berust niet op een aanpassing van de verschijning van zijn produkt. 'Je kunt wel wat toegeven in de oven om de kleur te beïnvloeden, maar het effect daarvan is beperkt,' zegt hij. En wachten op het keren van het tij in de interieurtrends, wat mogelijkwerwijs de voorkeur voor het 'natuurlijke' zal terugbrengen, wil hij niet. De Groninger, die het keramistenvak in Duitsland leerde voordat hij in 1974 de leiding van de fabriek overnam, heeft zich gericht op een uitbreiding van de functies van zijn produkten.

Atrium woningbouw Den Haag (Jan Ledderhof): decoratieve vormgeving met binnenmuursteen

SCHOO

IN TIJDEN

Ergo de akoestische steen. Een nieuw produkt aan het firmament van de binnenmuurstenen. Hijlkema's Fimono akoestische steen absorbeert 50 tot 85% geluid, dankzij een rasterwerk van vierkante gaatjes. Een resultaat dat stapsgewijs kan worden opgevoerd indien specifieke aanvullende voorzieningen worden getroffen. 'Geluidsoverlast is in Nederland een groot probleem,' legt Hijlkema uit. 'Stenen met ronde gaatjes bestonden al, maar het blijkt dat deze vierkante gaatjes een aanzienlijk beter resultaat opleveren.' En om de validiteit van zijn bewering te staven, haalt hij een imponerend geluidsabsorptierapport van

NMETSSELWERK

Fimon Akoestiek (voorgond) bereikt dankzij een rasterwerk van vierkante gaatjes een geluidsabsorberend vermogen van zo'n 50%. Dit kan worden verhoogd door specifieke opstellingen en aanvullende materialen

in een interieur dat verder bepaald wordt door zachte tinten.'

Roef baseert zich hierbij wellicht op een verschijnsel dat ook elders in de woninginrichting opduikt: het naast elkaar plaatsen van contrasterende kleuren, vormen en materialen. Binnenmuursteen als schokeffect? Roef: 'Bij Teewen hebben we voldoende mogelijkheden om met onze kleuren te variëren. Wij kunnen van echt zacht rood naar naturel kleuren. Daarnaast kun je denken aan veel dunnere stenen, die samen met de voegkleur het muurvlak een ander aanzien geven voor specifiek gebruik.'

Behalve het gebruik voor interieurs, waarbij de gedachten misschien al snel gaan in de richting van het woonhuis, worden binnenmuurstenen misschien nog wel het meest gebruikt als lichtgewicht bouwblokken, waarna ze door stucwerk aan het zicht worden onttrokken. Het schoonmetselwerk wordt veel aangetroffen in publieke ruimten en gebouwen, zoals kantines, ziekenhuizen en verzorgingsinstellingen of in scholen en zwembaden, dit laatste vanwege het onderhoudsvrije aspect. Verder spelen de akoestische eigenschappen een belangrijke rol, getuige het feit dat de stenen eveneens hun weg vinden naar gevangenisinstellingen. 'We lopen wel eens aan tegen het bezwaar, dat de Porisosteent afkorrelt wanneer er tegenaan wordt gestoten,' zegt Roef. 'Vooral bij sport- en zwemaccommodaties is dat een probleem. Het behandelen van de stenen met speciale coatings om dat te voorkomen, is vaak te duur.' Meer vertrouwen heeft de Teewen-man in een opleving van het gebruik van de buitenmuursteen in het interieur van utiliteitsprojecten, zoals kantoorgebouwen. 'Er zijn architecten die veel belang hechten aan het laten doorlopen van het gevelmateriaal in het interieur. Je brengt daarmee de buitenwereld als 't ware binnen. Wie daarvoor onze metselsteencollecties goed weet te hanteren, kan heel mooie resultaten behalen.' Voor investeringen in een opwaardering van het lichtgewicht product - radicaal andere kleuren, bijvoorbeeld - acht Roef de marge te smal. Op de vraag of ook voor de binnenmuurstenen op termijn een eigen collectie wordt ontwikkeld, volgens de handelswijze die Teewen voor de collecties hanteert, volgt dan ook een ontkennend antwoord.

VAN KOELE PASTELLEN

Adviesbureau Peutz & Associates tevoorschijn. 'Hiermee kunnen architecten en aannemers precies berekenen wat de prestaties van de Fimon Akoestiek in verschillende dikten en bij verschillende constructies zijn,' aldus Hijlkema. De steen laat zich makkelijk verven, zodat ook decoratieve toepassingen in industriële omgevingen denkbaar zijn. Hijlkema heeft zelfs, zeer tot zijn tevredenheid, voor het trappenhuis van een wooncomplex de nieuwe steen gebruikt zien worden in een fantasievolle combinatie met zijn andere producten, de Fimon isolatiesteent en het Seko snelbouwblok. 'Daaraan kun je zien dat er

best wel creatieve mogelijkheden zijn met dit materiaal,' stelt hij vast.

GUNSTIGER TREND

Dat is ook de conclusie van de tweede fabrikant van lichtgewicht binnenmuurstenen, helemaal aan de andere kant van het land, Teewen.

'Het product is misschien wat minder geschikt voor de interieurs van vandaag,' zegt J.H.P. Roef, voorzitter van de directie van Teewen, 'maar ik verwacht wel dat er een ons gunstiger gezinde trend aankomt. Die ene accentuerende muur keert terug. Weliswaar

BAKSTEEN MOET ZICH ONTWIKKELEN VANUIT EIGEN KWALITEIT

RUDY UYTENHAAK, ARCHITECT

Waarom laat een modern architect nog metselen? Mooi is gemetseld in baksteen, stelt het logo. Maar de stelling, dat voorbeelden van mooi metselwerk de afgelopen 20 jaar schaarse uitzonderingen vormen, is helaas niet aanvechtbaar. Metselwerk kan mooi zijn, maar je moet er wel wat voor doen (hoewel niet automatisch).

Als architecten voor baksteen kiezen, is het resultaat in het werk veelal ontnuchterend; het droombeeld is vervlogen, de standaard uitvoering van metselwerk is als onkruid. Overigens niet ontstaan uit onwil, maar uit onbegrip of desinteresse.

Wat is daarvan de oorzaak?

VORMKWALITEIT

De baksteenwereld kan zich nog koesteren in de rustige wetenschap, dat metselwerk qua prijs (bouw en onderhoud) de voordeligste oplossing biedt. Menig project belandt daarmee, via het hellende vlak van de prijsvorming, vanzelf in de hoek van het metselwerk en dat is geen stimulans.

In mijn eerste projecten was ik blij de baksteen te kunnen ontlopen. Het metselwerk dat de aannemer in de praktijk qua kosten en vakmanschap kan bieden, blijft toch wel erg achter bij de verwachtingen die tijdens het ontwerp worden opgebouwd.

Eén van de redenen dat ontwerp en uitvoering uit elkaar zijn gegroeid, is dat de vormkwaliteit, vluchtend voor de baksteen, vaak wordt ingezet voor aan andere materialen ontleende karakteristieken: zo strak als tegelwerk, zo egaal of licht als stucwerk, zo wit als kalkzandsteen. Het resultaat stelt dan per definitie teleur.

Baksteen heeft alleen kans, als de ontwikkeling gebeurt op basis van de eigen kwaliteit. Dat wil zeggen: via het exploreren en exploiteren van de intrinsieke mogelijkheden.

Dat is de sterke strategie, maar het is ook een omvangrijk project.

Rudy Uytenhaak (1949, Amsterdam) studeerde aan de T.H. Eindhoven. Na op diverse bureaus te hebben gewerkt, vestigde hij zich in 1980 als zelfstandig architect en stedenbouwkundig ontwerper. In 1990 werd Uytenhaak hoogleraar architectonisch stedenbouwkundig ontwerpen aan de T.U. Eindhoven. In zijn werk tracht Uytenhaak een ingetogen architectuur te realiseren, die essenties verbeeldt en het geheel in de details wil verlevendigen. Recent gebouwde projecten van het bureau van Uytenhaak zijn woningbouwprojecten in Amsterdam en Sloten en een villa in Amersfoort (zie voor afbeeldingen elders in dit blad).

Het vraagt onderzoek naar vele aspecten van de techniek van productie, vervoer en verwerking. De techniek van het verwerken - metselen, zetten, hangen, lijmen, instorten - zal zich moeten ontwikkelen om zich, met name op de bouwplaats, te kunnen handhaven. Interesse vanuit de uitvoerende bouw is daarbij onontbeerlijk; mij wordt wel voorgesloten dat een metselaar niet mag denken, dat doet de timmerman, een metselaar denkt in 'dagen' en dat zijn steeds ± 1000 stenen, heb ik begrepen.

LEVENDE HUID

Mijn kritiek op het gangbare metselwerk geldt veelal de kwaliteit van de voeg, in combinatie met de steen. Na de aanval op de lagenmaat en de kleur van de voeg, ben ik misschien wel daarom de laatste twee à drie jaar vooral gaan denken over de textuur van de gevel. Het reliëf van het oppervlak van het metselwerk speelt immers een zo'n belang-

rijke rol: in het spel van het licht, in de reflectie en tactiliteit van de wand. Zoals in een levende huid de poriën ademen, zo moeten we nu op zoek naar de levende, fysieke kwaliteit van de stenen wand. Vooral wanneer die wand 'en profil' (langs) bekeken wordt; en bij straatgevels is dat een belangrijk aspect. Een aspect dat bovendien, anders dan bij kleurverschillen, bij veroudering tot 'patina' in plaats van vervorming leidt.

En dan ga je kijken en je ziet voorbeelden van eind 19e en begin 20e eeuw en dan begrijp je, dat juist de maat van het kleine bouwelement (de steen dus), als een van de meest uitgesproken eigenschappen een geweldige rol kan spelen. In plaats van zich te spiegelen aan andere materialen, moet de baksteen de eigen mogelijkheden uitbuiten. Op basis van die overtuiging ben ik gaan experimenteren. Daarbij golden een paar uitgangspunten. De productie van metselwerk moet snel en eenvoudig blijven. De factor arbeid uit 'historisch metselwerk' zou nu tot een verveelvoudiging van de kosten per m^2 leiden. Dus moest de textuur van het metselvlak voorgefabriceerd worden en daarmee onder de kostenpost buitenmaterialen, in plaats van de post arbeid, komen. Door een niet neutrale vormsteen te maken, kunnen, naar analogie van de programmering van de breistek, verschillende oppervlaktestructuren worden gerealiseerd. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk om met een in een haakvorm geperste strengperssteen op eenvoudige wijze, in halfsteens verband, een dambordreliëf in koppenverband te maken. Of geheel eigen nieuwe reliëfs. Voor projecten van ons bureau in Sloten en Amersfoort is dit type oppervlaktestructuur gebruikt om het metselvlak in verhouding te brengen tot de overige middelen van de architectuur. Maar materiaal en licht zijn in abstracto de middelen voor de architect om de ruimte concreet te maken. De baksteen zal zijn bijdrage daaraan steeds opnieuw moeten bewijzen.

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

- Bato's Gilde B.V.**, Heerwaarden
- Biezeveld B.V.**, Steenfabriek, Kerkdriel
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - Steenfabriek Erlecom**, Erlecom
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - Steenfabriek Lobith I**, Spijk bij Lobith
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - Steenfabriek Lobith III**, Lobith
- Boral Nedusa Baksteen B.V. - B.V. Steenfabriek Daams**, Spijk bij Lobith
- Brada Baksteen Esbeek B.V.**, Esbeek
- Brada Baksteen Oosterhout B.V.**, Oosterhout (N.B.)
- 'Buggenum' B.V.**, Kleiwarenfabriek, Buggenum
- 'De Bijlandt' B.V.**, Waalsteenfabriek, Lobith-Tolkamer
- 'Doorwerth' B.V.**, Vlamovensteenfabriek, Doorwerth
- L.J. Duijs B.V.**, Steenfabrieken, Hedikhuizen
- Echter Steenfabriek B.V.**, Echt
- Leopold Engels B.V.**, Steenfabriek, Helden-Panningen
- Façade Beek B.V.**, Beek (L)
- Hagens Steenfabrieken B.V.**, Oeffelt
- Huisman-Milsbeek B.V.**, Steenfabriek, Milsbeek
- 'Huissenswaard' B.V.** Steenfabriek, Angeren
- Hijlkema B.V.**, Steenfabriek, Delfzijl
- Joosten en Co v/h Gebr. Joosten, Steenfabriek**, Wessem
- Joosten B.V.**, Kleiwarenfabriek, Kessel (L)
- 'Koppenwaard' B.V.** Vlamovensteenfabriek, de, Lathum a/d IJssel
- Koramic Bommel B.V.**, Haalderen
- Koramic Bingerden B.V.**, De Steeg
- Koramic Kijfwaard Oost B.V.**, Pannerden
- Koramic Kijfwaard-West B.V.**, Pannerden
- Koramic Over-Betuwe B.V.**, Rheden
- Koramic Koninklijke Steenfabriek De Vijf Eiken B.V.**, Rijen
- Koramic De Wolfswaard B.V.**, Opheusden
- 'Nuance' Kleiwarenfabriek**, Afferden (L)
- Randwijk B.V.**, Steenfabriek, Heteren
- Rodruza - Steenfabriek Rossum B.V.**, Rossum (Gld.)
- Rodruza - Steenfabriek De Zandberg B.V.**, Gendt
- 'Roodvoet' B.V.**, Steenfabriek, de Rijswijk (Gld.)
- 'Rijswaard' B.V.**, Steenfabriek, de Aalst (Gld.)
- Schipperswaard, Steenfabriek B.V.**, Echteld
- 'St. Joris' Keramische Industrie B.V.**, Beesel (L)
- Smeijers en Voortman B.V.**, Markelo
- Teewen Porisofabriek Hendrik**, Brunssum
- Teewen Porisofabriek Rembrandt**, Brunssum
- Teewen Steenfabriek Haaften**, Haaften
- Teewen Steenfabriek Heteren**, Heteren
- Teewen Steenfabriek Hurwenen**, Hurwenen
- Teewen Steenfabriek Lienden**, Lienden
- Teewen Steenfabriek Ochten**, Ochten
- Teewen Steenfabriek Thorn**, Thorn
- 'Terra' B.V.**, Steenfabriek, Son
- Timmermans en Zoon, Vlamovensteenfabrieken**, Elst (U)
- Udenhout B.V.**, Steenfabriek, Udenhout
- 'Waalwaard' B.V.**, de Steenfabriek, Dodewaard
- Zennewijnen, Steenfabriek B.V.**, Tiel

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution vier maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht opvattingen over het ontwerpen in baksteen. Daarnaast bevat 'Baksteen' artikelen over stapeltechniek en construeren, produktassortiment en kwaliteit, en de wijze waarop baksteen in de werk- en woonomgeving wordt toegepast. Elk nummer bevat een Portfolio waarin de belevingswaarde van baksteen aan de hand van een opvallend bouwwerk centraal staat.

IS GEMETSELD IN BAKSTEEN